TITALORDENES HISTORIE I DE SIDSTE 100 ÅR

AF

ARNE HAMBURGER

Foruden *tyve*, *tredive*, *fyrre(tyve)*, *halvtreds(indstyve)*, *tres(indstyve)*, *halvfjerds(indstyve)*, *firs(indstyve)* og *halvfems(indstyve)* har dansk en række på *-ti: toti*, *treti*, *firti*, *femti*, *seksti*, *syvti*, *otti* og *niti*. Om dem siger Ordbog over det danske sprog, at de er genoptaget i nydansk ved påvirkning fra norsk og svensk; dog er *toti* tilsyneladende en nydansk opfindelse, idet det i denne periode er lavet i analogi med *treti*, *firti* osv., uden påvirkning fra norsk og svensk. Ordbogen oplyser videre at *-ti*-ordene især blir brugt poetisk, af sprogrensere og i dokumenter som vexler, (post)anvisninger o. l., hvor et beløb eller andet ønskes opgivet med bogstaver foruden eller i stedet for med taltegn. Groft set er der således 3 stilarter, eller hvad man nu skal kalde det, hvor *-ti*-numeralierne er fundet brugt: i poesi, hos sprogrensere og i handels- og postal sprogbrug. Med hensyn til den sidstnævnte af de 3 gir ordbogen bare et eneste indicium om det mere nøjagtige tidspunkt for genoptagelsen fra ældre dansk af *-ti*-betegnelserne, nemlig ved *treti*, hvor en annonce i Østsjællands Folkeblad i 1877 er citeret: Petroleum kan kjøbes for 30 — treti — Øre pr. Pot. Derimod gir ordbogen mange ældre citater fra poetisk sprog, hvor *treti*, *firti* etc. forekommer, samt enkelte exempler fra forfattere som ordbogen regner for sprogrensere. Hvad disse angår, findes der i det mindste 2 udtrykkelige forslag før 1877, som ikke er nævnt i ordbogen. Det ene står i Dansk Maanedsskrift 1862 bd. 2.144 og 149, i C. Rosenberg's anmeldelse af Knud Knudsen: Er Norsk det samme som Dansk? Den anden udtalelse er i Hans Dahl: Dansk Hjælpeordbog (1875) under *femti*. Dahl peger desuden på at dette ord er brugt af W. Scharling i Berlingske Tidende 28. jan. 1873. Og i sin bog Alvors- og morskabslæsning om modersmålet (1891) henviser Dahl til

at F. C. Sibbern i Meddelelser af Indholdet af et Skrivt fra Aaret 2135 (1858—1872) gennemgående har anvendt de skandinaviske talord.

At det var i 1870erne disse navne dukkede op i kommerciel og lignende sprogbrug, tyder et udsagn i Hans Dahl's lige nævnte bog fra 1891 på, idet det side 55/56, i et genoptryk af en artikel i Nordisk månedsskrift 1879, hedder: „*tretti, firti, femti, seksti, syvti, otti, nitti* blive mere og mere almindelige efter kronemøntens indførelse". Det vil sige efter 1875. I øvrigt havde Dahl allerede i sin Hjælpeordbog fra 1875 spået at det ville gå sådan.

Andre trykte vidnesbyrd om at genoptagelsen er begyndt midt i 1870erne, findes vistnok ikke. Dog er det muligt, omend ikke sandsynligt, at man kunne finde ordene på *-ti* i annoncer, som i den Ordbog over det danske sprog citerer fra 1877. For det første skriver man kun sjælden disse tal med bogstaver, og for det andet sker det så godt som aldrig på tryk, men i vexler, anvisninger osv., samt dåbsattester o. l. (ved anførelse af årstal). Det er stærkt begrænset hvad der er bevaret af dette utrykte materiale, og det som er bevaret, er ikke let tilgængeligt. På tinglysningskontorer og landsarkiver findes dog en mulighed for at konstatere brugen i visse juridiske dokumenter, navnlig skøder og pantebreve. For efter den ordning som gjaldt før tinglysningsloven af 1927, blev sådanne indført ord til andet i skøde- og panteprotokoller, og til disse er der offentlig adgang. Ad denne vej kan man datere genoptagelsen af de „nordiske" talord noget tidligere end 1877 (annoncen i Ordbog o. d. danske sprog), ja til før møntreformen af 1875. I en protokol for obligationer med pant i rørlige ting (2det Brevskrivercontoir, N. 7) på tinglysningskontoret i København findes s. 592 i et dokument fra 1872 ordet *femti*. Endnu i 1875 forekommer de ny numeralier blot sporadisk, men allerede i protokollerne fra 1876 og 1877 optræder f. ex. *syvti* sammenlignet med *halvfjerds*(*indstyve*) i forholdet 1 til 6. Det er dog ingenting mod de sidste år under det ældre tinglysningssystem (1925—1927), hvor nytalordene i disse protokoller forekommer langt hyppigere end de gamle, i helt op til ca. 93% af alle tilfældene, nemlig for *femti*'s vedkommende, mens kun *toti* er nede under 50% (ca. 16%).

I 1880erne gør de „skandinaviske" talnavne sig gældende også i de trykte kilder. Således er de opført fuldkommen ligestillet med den traditionelle række i Svend Grundtvig: Dansk Haandordbog, 2. udgave, 1882; i første udgave (1872) var alene *femti* og *syvti* nævnt (*femti* med angivelsen: digt.). Og mens Videnskabernes Selskabs Ordbog (1802,

1826, 1848 og 1853) ligesom Molbech's Dansk Ordbog fra 1850erne stempler ordene på *-ti* som norske, obsolete, poetiske og/eller retoriske, opfører Sundby & Barüel i Dansk-Norsk-Fransk Haand-Ordbog (1883—1884) uden den stjerne som er brugt for norske ord: *treti, firti, femti, sexti, syvti, otti, niti*. Varianterne *tretti* og *sytti* betegnes derimod udtrykkelig som norske.

Af direkte betydning for spørgsmålet om den kommercielle, juridiske sprogbrug, er at Nyeste Brev-, Beregnings- og Formularbog (2. oplag, 1881) i forskellige mønsterformularer til købekontrakter o. l. har *femti, sexti* og *syvti*, hvor bogens 1. oplag (1874) endnu bruger den traditionelle skrivemåde, og i de gamle møntsorter. Den samme udvikling er sket mellem 1. udgave (1880) og 2. udg. (1887) af Theodor Hindenburg: Juridisk Formularbog. Og i Officielle Meddelelser fra Overbestyrelsen for Postvæsenet 1886.51 siges at i beløbangivelser i postanvisninger må der

> ikke benyttes den i de senere Aar almindelige Sprogbrug, hvorefter Tierne udtrykkes som Multipla af Tallet Ti, til Ex. Fem-Ti, Sex-Ti osv.

Postvæsenet forbød altså udtrykkelig at bruge disse numeralier. Det er så meget mere bemærkelsesværdigt som der i nutiden synes at være mange som mener at det netop var postvæsenet som indførte dem. Se således udtalelser af Hartvig Frisch i Rigsdagstidende, Forhandlinger i Folketinget, 99de ord. Saml. 1947—48, spalte 1364. Dèr hævdes det også at det var den daværende kultusminister, Jacob Scavenius, som „gik med til den Reform, at man paa alle Postanvisninger skulde skrive treti i Stedet for tredive og femti i Stedet for halvtreds". Men i Meddelelser fra Kirke- og Undervisningsministeriet angaaende fremtidige Retskrivningsregler, 24. juli 1888, som er underskrevet af Scavenius, bestemmes i punkt 5:

> De gamle hidtil brugte Talbenævnelser beholdes, altsaa skal skrives: tyve, tredive, fyrretyve, halvtredsindstyve, tresindstyve, halvfjerdsindstyve, firsindstyve, halvfemsindstyve.

Edvard Brandes kalder for resten, i Politiken 9. aug. 1888, dette for „en god Regel". Ikke desto mindre konstaterer Kristian Mikkelsen: Dansk Sproglære (1894). 184:

> Navnlig i Forretningssproget bruges ofte for tyve, tredive o. s. v. *toti, treti* o. s. v.

Georg Brandes tar hele spørgsmålet op til behandling i en artikel med overskriften Dansk, i Politiken 5. sept. 1897. Efter at ha omtalt at „nogle næppe halvdannede Nyttighedsapostle" har fordristet sig til at skrive *femti* og *syvti*, siger han:

at vi endelig af selve det kgl. danske Postvæsen *tvinges* ved Reglement til paa Pengeforsendelser at skrive syvti, otti, niti o. s. v., hvad aldrig har været og aldrig bliver Dansk — det er i den Grad for galt, at det klinger utroligt og dog er sandt. ... Der gives Folk, som hver Gang, de tvinges til at skrive dette ækle Sludder paa et Postkort, protesterer med Vendingen: „Det er ikke Dansk". Men det nytter lidet. Postvæsnet omdanner vort Sprog efter *norsk* Mønster.

„En Postmand" gjorde så, i Politiken 7. sept. 97 (se også Nationaltidende 6. sept. 97 aften), opmærksom på at:

Man kan bruge de norske eller de danske, som man vil, og naar en Postfunktionær *tvinger* Nogen til at skrive en Anvisning om, saa er det i Regelen kun, naar Vedkommende vil gøre det saa uhyre godt igen og skriver *Toti* i Stedet for *Tyve*, hvilket meget hyppigt forekommer, ja Nogle vil endog udtrykke Tallene under Tyve paa en Art anticiperet Norsk, saa de skriver f. Eks. 13 med Bogstaver Enti tre.

Politiken tilføjer dog redaktionelt at

Dr. G. Brandes paa det Bestemteste hævder, at man, saatidt han fra Posthuset paa Købmagergade har skullet afsende en Postanvisning, har gjort ham opmærksom paa, at Formerne *treti*, *firti* o. s. v. skulde anvendes. ... Forøvrig har Andre gjort samme Erfaring som Dr. Brandes.

Denne påstand blir bekræftet i Nationaltidende 11. sept. 97 aften af „En Dansklærer paa Landet" („i hvert Tilfælde nogle Postkontorer..."). Og i Politiken 27. sept. 97 svarer Georg Brandes på kritik i norske blade.

Formelt var de ny talord forbudt på postanvisninger og først i 1899 blev forbudet udtrykkelig ophævet (Officielle Meddelelser fra Generaldirektoratet for Postvæsenet 1899. 31). I Post-, Jernbane- og Telegraf-Haandbog for Kongeriget Danmark, 1899, blev der så givet en liste over hvordan tallene skulle skrives med bogstaver, den liste som nu står i Post- og telegraf-håndbogen, § 102, og som i årenes løb ikke har undergået nogen væsentlig ændring, ud over at *toti* først blev tilladt i 1943 (og i 1947 fuldstændig ligestillet med *tyve*). Herefter kan man vælge mellem de traditionelle numeralier og dem på *-ti*. I modsætning

til de former som Ordbog over det danske sprog opgir, ønsker postvæsenet stavet fireti og ot*e*ti.

I betragtning af at postvæsenet siden 1899 officielt har stillet de 2 rækker talord på lige fod, er det underligt at ingen af de „nordiske" er med i den undervisningsministerielle Dansk Retskrivningsordbog (ved Jørgen Glahder). I de 3 første udgaver (1891, 1892 og 1896) af forgængeren, Viggo Såby's Dansk Retskrivningsordbog, var de optaget, men forsvandt fra og med 4. udgave (1904), som P. K. Thorsen redigerede. Dette er sandsynligvis forklaringen på at de stadig ikke findes i den ministerielle ordbog.

Diskussionen for og imod ny-talordene blev efter Georg Brandes' skarpe indlæg i 1897 (se ovenfor) fortsat af Per Sprogvild i Dansk Sprogavl (1901). 10—12; jf. Georg Brandes' anmeldelse i Politiken 6. jan. 1902. Også Per Sprogvild holder på de hævdvundne danske navne. Herefter synes diskussionen at være ophørt, indtil den blev genoptaget i midten af 1930rne af Svend Clausen, og derefter af Dansk forening for nordisk sprogrøgt, naturligvis med positiv holdning over for numeralierne på *-ti* (bortset fra *toti*, som ikke er gængs i norsk og svensk). De vægtigste indlæg i den debat som fulgte og som endnu ikke er sluttet, er vel nok Otto Jespersen's i Politiken 17. febr. 1941 og i Efficiency in linguistic change (1941). 29. Han er nærmest stemt for at bevare de hidtidige talnavne, dog uden tillægget *-(inds)tyve*. Fra de seneste år må nævnes et indlæg fra en anden af dansk sprogvidenskabs store, professor Holger Pedersen (Nationaltidende 19. jan. 1952), som går ind for *-ti*, men mener man ikke behøver røre ved *tredive* og *fyrre*. Endvidere har spørgsmålet været fremme i folketinget, under drøftelsen af retskrivningsreformen i 1948, idet professor Mogens Fog 22. jan. 1948 sa at der kunne „maaske være Grund til ogsaa at tage de danske Talbetegnelser op til Debat, saa sandt som det er en af de sproglige Ejendommeligheder ved Dansk, der volder størst Vanskelighed i det internordiske Samkvem". Undervisningsministeren (Hartvig Frisch) svarede (samme dag) at han beklagede „at vi paa dette Punkt er helt enestaaende i Norden", men at det her ikke drejede sig om en ortografisk reform, men om et indgreb i talesproget. I samme møde blev der nedsat et 15-mands-udvalg om retskrivningsændringerne, og ifølge Sprogfronten, marts 1948, blev problemet om numeralierne også drøftet i det; ifølge samme kilde blev man enig om at udsende et særligt cirkulære til skolerne om at indøve de nordiske talbetegnelser i dansk- og regnetimerne. Et sådant cirkulære er imidlertid ikke kommet.

Der knytter sig et særligt spørgsmål til den delvise genoptagelse som fandt sted fra 1870erne, af de ældre danske talord på *-ti*, nemlig et hvorfor. Ordbog over det danske sprog anfører at der er tale om påvirkning fra norsk og svensk. Men dette er neppe tilstrækkeligt til at forklare at just handels- og juridisk sprogbrug begyndte at anvende *femti* osv. Hvorfor blev så f. ex. de mindre indgribende forslag fra det nordiske retskrivningsmøde i 1869 gennemført langt senere, små førstebogstaver i fællesnavne endog ca. 80 år efter?

Det blir ofte hævdet at optagelsen af de skandinaviske talnavne i vexler, checks osv. skulle være sket for tydelighedens skyld (Høffding & Thording, Handelsskoleordbog (1949). 228), for at sikre mod misforståelse (Kaj Grum i Sven Clausen: Årbog for nordisk målstræv 3 (1940). 106). Men heller ikke dette kan være grunden, end ikke delvis. De hidtidige numeralier er i skrift fuldtud tydelige, særlig i de lange varianter med *-(inds)tyve*, hvorimod de i talen gir anledning til mange fejlhøringer: *tres* forvexles med *tredive*, *tretten* og navnlig med *halvtreds; firs* med *fyrre* og med *fire* osv.

Hovedgrunden til at forretningslivet gradvis er gået over til at bruge talordene på *-ti*, er snarere at de er kortere end de gamle. Se således det nævnte sted i Høffding & Thording's Handelsskoleordbog: „For at spare plads", og A. Noesgaard: Fejltyper i dansk Retskrivning (1945). 25: „af Pladshensyn", samt C. Rosenberg (i Dansk Maanedskrift 1862, bd. 2.144): „de ... unægtelig langt kortere og bedre: treti, firti, femti osv.". Faktisk passer det nu for det første overhovedet ikke ved *toti* kontra *tyve*, og endnu mindre ved „enti-tre" sammenlignet med *tretten*; disse er da også senere dannelser, uden direkte indflydelse fra norsk eller svensk. Men *tredive* er bare 2 bogstaver længere end *treti*, og *fyrre* lige så langt som *firti*, *tres* kortere end *seksti*, og *otti* fylder lige så meget som *firs*.

Derimod blir pladsbesparelsen for så vidt angår 40 og opefter, mere betydelig når man sammenstiller de nordiske med de lange danske varianter: fyrre*tyve*, halvtreds*indstyve* osv. Klarest er det ved 70, hvor *halvfjerdsindstyve* med sine 18 bogstaver står over for *syvti*'s 5. Jf. derfor „En Postmand" i Nationaltidende 6. sept. 1897 aften:

at de norske Talbetegnelser i mange Tilfælde ere bekvemmere end de gammeldanske, hvor de skulle *skrives* (f. Ex. Femti fem for Fem og halvtredsindstyve).

Per Sprogvild hævder da også (Dansk Sprogavl (1901). 11) at de skandinaviske numeralier kun kunne trænge frem fordi man dengang krævede overholdt at kortformerne *fyrre, halvtreds* osv. kun måtte bruges som overled, altså navnlig ikke foran *kroner, øre* o. l. Det er særlig tydeligt ved høje tal. Således har tallet 7777 skrevet efter „nordisk" system 33 bogstaver, med de gamle, lange: 63 bogstaver! Her spiller det dog også ind at man ved den ny skrivemåde slipper for *og* mellem eneren og tieren: *syvti-syv* kontra *syv og halvfjerds(indstyve)*. Det hænger sammen med den ejendommelighed at *-ti*-ordene gennemgående kun blir brugt med den svenske (og siden 1951 norske) rækkefølge: tier efterfulgt af ener, uden *og* imellem. Derimod er de traditionelle numeralier *tyve, tredive, fyrre(tyve)* etc. i praxis så godt som aldrig blevet brugt med denne rækkefølge (*tyve-fem*). Dog forekom i dokumenter denne følge, men med *og*, fra og med midten af forrige århundrede. Exempel: R. Iversen: Formularbog (1853). 28: „Tyve og to Skilling", og endnu i 1871-udgaven af denne bog: „Tredsindstyve og Fem Rigsdaler". Det er måske tænkeligt at denne sprogbrug har lettet overgangen til typen *sexti-fem*, en overgang som jo begyndte i 1870erne.

Endelig anfører Hans Dahl i Dansk Hjælpeordbog (1875) den yderligere fordél ved *-ti*-navnene (bortset fra spørgsmålet om rækkefølgen mellem tier og ener), at „de egne sig fortrinlig til brug ved regneundervisningen". Jf. herved Aug. Western: Norsk riksmål-grammatikk (1921). 534: „i skolernes regnetimer, hvor man også kan høre *toti* for *tyve*".